

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/watykan/73763,Wywiad-PRL-w-Rzymie.html>

ARTYKUŁ

Wywiad PRL w Rzymie

Autor: WITOLD BAGIEŃSKI 04.02.2020

Rezydentura Departamentu I MSW w Rzymie była uważana za jedno z czołowych przedstawicielstw wywiadu PRL za granicą. Głównym obiektem zainteresowania tej placówki była Stolica Apostolska. Zapotrzebowanie władz w Warszawie na informacje z Watykanu wyraźnie wzrosło w czasie pontyfikatu Jana Pawła II.

Do najistotniejszych źródeł do dziejów wywiadu PRL należą akta jego przedstawicielstw zagranicznych i

zatrudnionych w nich funkcjonariuszy. Przez długi czas dokumentacja nie była dostępna badaczom. Dopiero kilka lat temu pierwsze teczki związane z tą tematyką zaczęły opuszczać tzw. zbiór zastrzeżony. Obecnie w Archiwum IPN można się zapoznać z dokumentacją ogniów wywiadowczych w Berlinie, Brukseli, Chicago, Kolonii, Nowym Jorku, Waszyngtonie i Wiedniu. Brakuje zaś głównych teczek rezydentur m.in. w Belgradzie, Bernie, Budapeszcie, Genewie, Hadze, Kopenhadze, Londynie, Madrycie, Meksyku, Nowym Delhi, Ottawie, Paryżu, Pekinie, Pradze, Sztokholmie, Tel Awiwie i Tokio. Niestety w tej chwili w Archiwum IPN nie ma jeszcze żadnej dokumentacji związanej z pracą punktów operacyjnych i ogniów operacyjnych, czyli małych przedstawicielstw Departamentu I MSW za granicą.

Podstawową dokumentację związaną z pracą rezydentur wywiadu prowadzono w ramach trzech kategorii spraw. Najważniejszą z nich są teczki rezydentur, które można określić mianem teczek matek. Gromadzono w nich podstawową dokumentację związaną z zarządzaniem tymi placówkami, w tym m.in. instrukcje, szyfrogramy, plany pracy, sprawozdania, wykazy osobowych źródeł informacji oraz różnorodną korespondencję. Drugą grupę stanowią podteczki rezydentur. Były one zakładane przez poszczególne wydziały Departamentu I MSW, zbierające własną dokumentację dotyczącą pracy operacyjnej na danym terenie. W głównej mierze były to - oprócz korespondencji - podstawowe materiały na temat osób, które z jakichś względów uznano za interesujące. Trzecim typem dokumentacji, dopiero od niedawna dostępnym badaczom, są teczki pracowników zewnętrznych. W ramach tych akt prowadzono dokumentację związaną z działalnością funkcjonariuszy skierowanych do pracy poza centralą, w tym przede wszystkim wysłanych za granicę.

Od „Fenixa” do „Baszty”

Do najciekawszych rezydentur Departamentu I MSW należy placówka w Rzymie, którą traktowano jako jedno z najważniejszych przedstawicielstw wywiadu na Zachodzie. Jej początki sięgają lat czterdziestych, kiedy funkcjonowała pod kryptonimem „Fenix”. Od połowy lat pięćdziesiątych nosiła kryptonim „Asystent”, po czym w 1962 r. zmieniono go na „Baszta”.¹ Niestety, dokumentacja dotycząca jej działalności zachowała się tylko częściowo i liczy dziś zaledwie trzy tomy.² W latach 1980-1981 podjęto decyzję o zniszczeniu wszystkich dokumentów związanych z pracą placówki wytworzonych przed 1 stycznia 1975 r. Uzasadniono to ogólnikowym stwierdzeniem, że nie przedstawiały już „wartości operacyjnej”.³ Wszystko wskazuje na to, że wybrakowane dokumenty nie zostały uprzednio zmikrofilmowane, co w znaczący sposób utrudnia analizę działalności rezydentury rzymskiej w całym okresie jej istnienia. Należy dodać, że ten problem dotyczy też wszystkich pozostałych teczek rezydentur zagranicznych wywiadu. Dysponujemy niemal wyłącznie materiałami archiwalnymi wytworzonymi od drugiej połowy lat siedemdziesiątych aż do rozwiązania Służby Bezpieczeństwa w lipcu 1990 r.

W latach 1980-1981 podjęto decyzję o zniszczeniu wszystkich dokumentów związanych z pracą placówki wytworzonych przed 1 stycznia 1975 r. Uzasadniono to ogólnikowym stwierdzeniem, że nie przedstawiały już „wartości operacyjnej”.

Oprócz głównych teczek placówki w Rzymie zachowało się kilka podteczek tej rezydentury prowadzonych przez poszczególne komórki organizacyjne. Największe znaczenie spośród nich miała sprawa o kryptonimie „Maszt”, w ramach której Wydział III (NATO i Watykanu) gromadził własne instrukcje i korespondencję. Mimo że akta te się zachowały, to ich zawartość jest rozczarowująca. Usunięto z nich zdecydowaną większość dokumentów, pozostawiając jedynie kilka z przełomu lat 1989 i 1990 oraz protokoły brakowania.⁴ Pozostałe podteczki rezydentury, którymi dysponujemy, to sprawy: Wydziału V (Chemii) o kryptonimie „Kramik”, Wydziału VIII (Ekonomicznego) o kryptonimie „Wilczyca”, Wydziału X (Kontrwywiadu Zagranicznego) o kryptonimie „Oracz” oraz Wydziału XVII (Informacyjnego) o kryptonimie „Suzan”. Brakuje natomiast teczek Wydziału VII (Przemysłu Ciężkiego) o kryptonimie „Biskup” i Wydziału XV (Techniki Operacyjnej) o kryptonimie „Wenecja”. Pozostałe jednostki organizacyjne wywiadu nie prowadziły w latach osiemdziesiątych tego typu dokumentacji.⁵

Za kierowanie pracą rezydentury odpowiadał oficer, którego określano mianem rezydenta. Był on najważniejszym funkcjonariuszem wywiadu pracującym na danym terenie. W przypadku placówki w Rzymie, od wczesnych lat sześćdziesiątych stanowisko to pełnili kolejno: ppłk/płk Wiesław Zajda „Marek” (1962-1966), ppłk/płk Wojciech Młynarski „Łęcki” (1966-1970), płk Ludwik Pawelec Kwiatkowski „Ran” (1970-1975), ppłk/płk Fabian Dmowski „Canto” (1975-1980), płk Jerzy Porowski „Bralski” (1980-1984), mjr/ppłk Maciej Dubiel „Dis” (1984-1988) oraz ppłk/płk Aleksander Makowski „Irt” (1988-1990).⁶

Każdemu rezydentowi podlegał zespół funkcjonariuszy wywodzących się z różnych komórek organizacyjnych centrali, których na ogół nazywano po prostu pracownikami rezydentury. We wczesnych latach siedemdziesiątych ustalono, że będzie się ich określało mianem oficerów operacyjnych. Ich pobyt za granicą trwał zwykle od 4 do 5 lat. Podstawowym zadaniem, które realizowali, było utrzymywanie kontaktów z agenturą i innymi osobami wykorzystywanymi w działalności wywiadowczej. Oficerowie ci zajmowali się również wyszukiwaniem osób, które mogły się stać kandydatami na nowe źródła informacji. Zbierali i opracowywali informacje na ich temat, a jeśli były ku temu warunki za zgodą centrali przeprowadzali werbunki. Szczególnie wysoko oceniano przypadki nakłonienia do współpracy obcokrajowców.⁷

W celu zakonspirowania tych relacji oficerowie mieli dążyć do szerokiego rozbudowania swoich kontaktów

oficjalnych, z których część stanowiła tzw. kontakty przykrycia, czyli miała maskować rzeczywiste zainteresowania operacyjne tych oficerów. Funkcjonariusze z rezydentur pomagali również swoim kolegom z centrali, którzy realizowali zadania na danym terenie. Ponadto utrzymywali kontakt z agenturą wśród personelu zatrudnionego w przedstawicielstwie, czyli tzw. współpracownikami placówkowymi. Oficerowie musieli się przy tym zachowywać w sposób niezwykle ostrożny i przemyślany, ponieważ niemal wszystkie ich ruchy były lub mogły być bacznie obserwowane przez miejscowe służby kontrwywiadowcze i policję. Było to o tyle istotne, że w razie wpadki funkcjonariuszowi akredytowanemu jako dyplomata groziła ekspulsja, a jego współpracownikowi wyrok za szpiegostwo i pobyt w więzieniu.

W rezydenturze w Rzymie przebywało z reguły około dziesięciu oficerów operacyjnych jednocześnie. Pracowali nie tylko w ambasadzie, lecz również w tamtejszym Biurze Radcy Handlowego, a także w konsulacie PRL w Mediolanie. Z punktu widzenia działań wobec Watykanu szczególną rolę odgrywali funkcjonariusze, których od końca lat siedemdziesiątych włączano do funkcjonującego w ramach ambasady Zespołu ds. Stałych Kontaktów Roboczych między PRL a Stolicą Apostolską.⁸ Znamienne, że szef tego zespołu w latach 1974-1982, czyli Kazimierz Szablewski, był traktowany przez Departament I MSW jako KO „Iskra”, a za kontakty z nim odpowiadali kolejni rezydenci.⁹

Obok oficerów operacyjnych zajmujących stanowiska dyplomatyczne i związane z handlem zagranicznym, w skład personelu pomocniczego rezydentur wchodziłi niekiedy także stażyści MSZ, kierowcy i woźni. Z reguły nie włączano do tego grona szyfrantów, czyli funkcjonariuszy, którzy odpowiadali za utrzymywanie łączności radiowej z krajem oraz zaszyfrowywanie i odszyfrowywanie depeesz. Dzięki staraniom dyrekcji Departamentu IV MSW, odpowiedzialnego za sprawy Kościoła katolickiego i innych wyznań, od wczesnych lat siedemdziesiątych w skład rezydentury włączano pojedynczych oficerów tej jednostki. Pierwszym z nich był ppłk Eugeniusz Mirowski „Reso”, a kolejnymi por./kpt. Edward Kotowski „Pietro” i kpt. Janusz Czekał „Tibor”. Dwaj ostatni pracowali we wspomnianej „grupie watykańskiej” ambasady.¹⁰

Prześwietlanie Kościoła

Już od lat pięćdziesiątych głównym obiektem zainteresowania rzymskiej rezydentury wywiadu była Stolica Apostolska. Od kwietnia 1962 r. wszelkie działania Departamentu I MSW związane z Watykanem odbywały się w ramach sprawy rozpracowania obiektowego o kryptonimie „Morbo”. Stanowiło ono kontynuację prowadzonej od wiosny 1954 r. sprawy agenturalnoobserwacyjnej „Mora”. We wrześniu 1962 r. założono kilka podteczek rozpracowania obiektowego związanych ze sprawą „Morbo”: sprawa „Boszmeni” dotyczyła instytucji kościelnych w Europie Zachodniej; sprawa „Filia” – Kongregacji ds. Doktryny Wiary, Kongregacji ds. Biskupów oraz Sekretariatu ds. Niewierzących; sprawa „Furtianie” – kurii generalnych zakonów; sprawa „Kadra” – Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej i Rady ds. Publicznych Kościoła; sprawa „Kolumna” – instytucji ukraińskich w Watykanie; sprawa „Opozycja” – „ośrodków kleru polskiego” za granicą; a sprawa

„Concilio” – Soboru Watykańskiego II. Tę ostatnią zamknięto i złożono do archiwum jako pierwszą już w styczniu 1969 r. i dzięki temu zachowała się do dzisiaj.¹¹ Sprawy „Filia” i „Kolumna” prowadzono do listopada 1983 r., „Kadrę” zaś – do stycznia 1989 r. Po ich zamknięciu dokumentację w nich zawartą włączono do głównego rozpracowania, czyli sprawy „Morbo”, a teczki zniszczono.¹²

Z punktu widzenia działań wobec Watykanu szczególną rolę odgrywali funkcjonariusze, których od końca lat siedemdziesiątych włączano do funkcjonującego w ramach ambasady Zespołu ds. Stałych Kontaktów Roboczych między PRL a Stolicą Apostolską. Znamienne, że szef tego zespołu w latach 1974-1982, czyli Kazimierz Szablewski, był traktowany przez Departament I MSW jako KO „Iskra”.

Problematyka watykańska stała się jednym z kluczowych obszarów zainteresowania wywiadu PRL po wyborze kard. Karola Wojtyły na papieża w październiku 1978 r. Wraz ze wzrostem zapotrzebowania władz państwowych oraz decydentów i służb innych krajów bloku na informacje ze Stolicy Apostolskiej, zwiększyła się liczba zadań postawionych przed rzymską rezydenturą. Według planu pracy sporządzonego przez centralę wywiadu latem 1979 r., podstawowym celem wywiadu w nowych realiach miało być zdobywanie wiadomości i dokumentów dotyczących „ocen pontyfikatu Jana Pawła II w zakresie spraw szczególnie interesujących Polskę i kraje socjalistyczne, zamierzeń i koncepcji dot[yczących] normalizacji stosunków z Polską, ewolucji stosunków na linii Watykan - episkopat polski, zamierzeń i koncepcji S[tolicy] A[postolskiej] wobec krajów socjalistycznych, działalności prymasa i przedstawicieli polskiego episkopatu w czasie pobytu we Włoszech, działalności polskiego kleru w Rzymie, działalności na kraj głównych ośrodków zakonnych”.¹³

W miarę rozwoju wydarzeń zadania postawione przed funkcjonariuszami pracującymi w Rzymie ewoluowały. W sprawozdaniu z połowy lat osiemdziesiątych zapisano, że ich działalność koncentrowała się wokół „bieżącego i wyprzedzającego informowania o planowanych i podejmowanych przez Watykan działaniach wobec Polski; rozpoznawania osobistego stanowiska papieża jako głównego elementu kształtowania polityki Watykanu wobec Polski; ujawniania różnic stanowisk między papieżem, Sekretariatem Stanu, poszczególnymi kręgami kurii rzymskiej i biskupami polskimi nt. rozwoju syt[uaacji] wewnętrznej w Polsce i dialogu państwo-Kościół; rozpoznawania założeń programowych III wizyty J[ana] P[awła] II w Polsce oraz stanowiska papieża i

kurii w sprawie nawiązania stosunków dyplomatycznych między PRL a S[tolicą] A[postolską]; ujawniania założeń programowych watykańskiej polityki wschodniej oraz stosunku Watykanu do «Ostpolitik» RFN; ustalania form i zakresu współdziałania Watykanu z USA i innymi państwami NATO w konfrontacji międzyblokowej”.¹⁴

W latach osiemdziesiątych Departament I MSW wszczął trzy nowe rozpracowania obiektowe mające związek z problematyką kościelną. W październiku 1984 r. zarejestrowano sprawę o kryptonimie „Gerbor”, w ramach której prowadzono rozpoznanie „kanałów przerzutu nielegalnych materiałów kościelnych i dywersyjnych do zachodnich republik ZSRR przez Polskę – z udziałem obywateli polskich zatrudnionych w Watykanie”¹⁵.

Od marca 1986 r. prowadzono rozpracowanie obiektowe „Reduta”, dotyczące Instytutu Nauk o Człowieku w Wiedniu - „jako instytucji powołanej z inspiracji papieża, służącej idei budowy zjednoczonej Europy na bazie chrześcijaństwa”¹⁶. Warto dodać, że wieloletnim prezesem tego instytutu był ks. Józef Tischner. Z kolei w styczniu 1988 r. założono sprawę „Klanod”, dotyczącą prowadzenia „nielegalnej działalności na terenie Polski przez katolicką organizację «Opus Dei»”¹⁷.

Nie tylko Watykan

„Jako bardzo dobrą oceniamy pracę rezydentury w kierunkowej problematyce watykańskiej. [...] Uzyskiwane materiały w istotny sposób pogłębiają nasze rozpoznanie wywiadowcze działalności politycznej Watykanu, [...] sytuacji wewnętrznej w kurii rzymskiej, działalności papieża, [...] roli Kościoła w Polsce, [...] polityki wschodniej Watykanu, inspiracyjnej roli episkopatu RFN w realizacji polityki neutralizacji i zjednoczenia Niemiec”.

Drugim podstawowym rozpracowaniem obiektowym dotyczącym terenu Włoch, które aż do 1990 r. prowadzono równoległe do sprawy „Morbo”, była sprawa o kryptonimie „Estero”. Dotyczyła ona sytuacji politycznej w tym kraju, a w szczególności jego polityki zagranicznej. W niektórych przypadkach źródła werbowane pod kątem tych zadań udzielały także informacji na temat Watykanu. W związku z głównym rozpracowaniem NATO prowadzonym w ramach sprawy „Jaskinia” rezydentura zbierała także dane na temat różnych aspektów obecności Włoch w strukturach Paktu Północnoatlantyckiego.

Rezydentura Departamentu I MSW w Rzymie nie ograniczała swojej pracy do działań na rzecz wydziału natowskowatykańskiego. Realizowała także zadania zlecane przez inne pionki. Wydział X (Kontrwywiadu Zagranicznego) był zainteresowany danymi na temat włoskich służb specjalnych, które rozpracowywano w ramach sprawy „Liwia”. Chodziło przede wszystkim o rozpoznanie organizacji i obsady personalnej ich

komórek odpowiedzialnych za kwestie związane z PRL i innymi krajami bloku wschodniego. Wywiadowi PRL zależało na zorientowaniu się w systemie ich działania, bieżących przedsięwzięciach oraz planach. Zainteresowanie tego pionu budzili także pracownicy zachodnich służb działający we Włoszech, przede wszystkim ci, którzy zostali akredytowani na placówkach dyplomatycznych i handlowych. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych zwrócono również uwagę na zagrożenia związane z terroryzmem.

Bardzo ważnym obszarem działalności rezydentur zagranicznych wywiadu było rozpoznawanie aktywności tzw. ośrodków dywersji ideologicznej. Oprócz różnych antykomunistycznych środowisk polskich emigrantów, które usiłowały oddziaływać na kraj, chodziło tu również o organizacje żydowskie, trockistowskie, a nawet problematykę chińską. W związku z powstaniem NSZZ „Solidarność”, od początku lat osiemdziesiątych bardzo aktywnie rozpracowywano wszelkie grupy i działaczy wspierających jego działalność na Zachodzie. Szczegółne nasilenie tego typu działań nastąpiło w okresie stanu wojennego, kiedy jednym z głównych celów Departamentu I stało się rozpoznawanie i przejmowanie kontroli nad kanałami łączności między polskim uchodźstwem a podziemiem solidarnościowym. Rezydenturze w Rzymie zależało również na zdobywaniu informacji na temat kontaktów między środowiskami antykomunistycznymi w kraju i za granicą ze Stolicą Apostolską.

Zadania te realizowano w uzgodnieniu z Wydziałem XI centrali, który w tym czasie prowadził wiele rozpracowań obiektowych związanych z przedstawioną problematyką. Najważniejsze z nich w odniesieniu do Włoch były: sprawa o kryptonimie „Pajęczyna” dotycząca przerzutu nielegalnej literatury i środków finansowych do PRL oraz sprawa „Pytony”, w ramach której zbierano informacje na temat środowisk prosolidarnościowych w zachodniej Europie.¹⁸ W celu rozpracowywania organizacji żydowskich prowadzono zaś sprawy: „Sardynki”, dotyczącą Światowej Organizacji Syjonistycznej (*World Zionist Organization*), „Mątwy”, dotyczącą stowarzyszenia B’nai B’rith, oraz „Syreny”, dotyczącą Światowego Kongresu Żydów (*World Jewish Congress*).¹⁹

Już od lat sześćdziesiątych Włochy były jednym z ważniejszych obszarów działania wywiadu PRL w dziedzinie nauki i techniki. Aby nadrobić zapóźnienie gospodarcze i ominąć międzynarodowe embargo nałożone na kraje Układu Warszawskiego, dążono do zdobycia nowych i niedostępnych w kraju technologii oraz specjalistycznej wiedzy. Dzięki rozbudowaniu w latach siedemdziesiątych aparatu zajmującego się tą problematyką, w ramach Departamentu I MSW istniało kilka jednostek odpowiedzialnych za poszczególne dziedziny gospodarki.

W celu rozpracowywania organizacji żydowskich prowadzono zaś sprawy:

„Sardynki”, dotyczącą Światowej Organizacji Syjonistycznej (*World Zionist Organization*), „Mątwy”, dotyczącą stowarzyszenia B’nai B’rith, oraz „Syreny”, dotyczącą Światowego Kongresu Żydów (*World Jewish Congress*).

Wydział V, zajmujący się tematyką chemiczną, rozpracowywał we Włoszech kilka kluczowych koncernów z tej branży oraz próbował docierać do pracowników związanych z przemysłem farmaceutycznym i rolno-spożywczym. Z czasem zainteresował się także biotechnologią i inżynierią genetyczną. Wydział VI poszukiwał możliwości zdobycia technologii z zakresu elektroniki i informatyki. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych położył nacisk na kwestie związane z techniką zbrojeniową, w tym urządzeniami sterowania, radarami oraz systemami komputerowymi. Wydział VII realizował zadania z zakresu przemysłu ciężkiego i maszynowego. Na początku tej dekady interesował się przede wszystkim przedsiębiorstwami produkującymi urządzenia dla przemysłu spożywczego, a także kolejnictwem i branżą stoczniową. Przyglądał się również trwającej już od lat sześćdziesiątych współpracy z koncernem motoryzacyjnym „Fiat”. W związku z zadaniami zleconymi przez kierownictwa resortów gospodarczych, w połowie lat osiemdziesiątych główny ciężar działań na rzecz tej jednostki przesunął się w kierunku zdobywania materiałów i specjalistycznych urządzeń z dziedziny hutnictwa, górnictwa, energetyki konwencjonalnej i jądrowej. W tym czasie w działalności rezydentury na rzecz pionu wywiadu naukowotechnicznego (WNT) sporą rolę odgrywali tzw. oferenci, czyli osoby, które z własnej woli zgłaszały się do placówek PRL z propozycją dostarczenia wartościowych danych lub informacji.

W związku z trudnościami gospodarczymi i problemem zadłużenia PRL wobec zagranicznych wierzycieli, w latach osiemdziesiątych wzrosło znaczenie Wydziału VIII (Ekonomicznego). Do jego podstawowych zadań w tych latach należało rozpracowywanie struktur Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej – w ramach sprawy o kryptonimie „Traktat” – oraz międzynarodowych instytucji finansowych i banków w krajach zachodnich – w ramach sprawy „Stopa”. Jednym z „obiektów” interesujących wywiad PRL była centrala FAO, czyli Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa, znajdująca się w Rzymie. Do zadań Wydziału VIII należało również prowadzenie rozpoznania w dziedzinie surowcowej, czym zajmowano się w związku z rozpracowaniem o kryptonimie „Supra”. Rezydentura w Rzymie realizowała te zadania w odniesieniu do Włoch, zbierając przy tym dane o polityce gospodarczej tego kraju. Za szczególnie istotne uważano wszelkie informacje dotyczące kierunków polityki wobec PRL i krajów bloku wschodniego.

Podobnie jak na innych terenach, oficerowie operacyjni mieli poszukiwać możliwości i ludzi, którzy mogliby zostać wykorzystani przez wydziały XII (Inspiracji i Dezinformacji) i XIV (Wywiadu Nielegalnego). Dodatkowym celem było zdobywanie wzorcowych dokumentów i druków, które mogłyby zostać wykorzystane w operacjach prowadzonych przez te jednostki. Pozostałe zadania rezydentury w Rzymie miały charakter pomocniczy i wiązały się ze wspieraniem operacji realizowanych przez oficerów z centrali wywiadu na terenie Włoch.²⁰

Dzięki dokumentacji znajdującej się w teczce rezydentury „Baszta” możemy ustalić, z iloma i którymi informatorami kontaktowali się zatrudnieni w niej funkcjonariusze. W połowie 1977 r. było to 7 agentów, 12 kontaktów informacyjnych i 14 kontaktów operacyjnych. W kolejnych latach liczby te rosły i w 1984 r. oficerowie obsługiwali już 13 agentów, 20 KI i 18 KO, jednak tylko częściowo byli to ci sami ludzie co w latach wcześniejszych. Zdecydowana większość z nich działała na rzecz Wydziału NATO i Watykanu.²¹ Nie byli to oczywiście wszyscy informatorzy, którzy działali na tym terenie, ponieważ z częścią z nich utrzymywali kontakt oficerowie zatrudnieni w centrali oraz ogniwach wywiadowczych w krajach ościennych.

Prymusi z Rzymu

Dzięki dobrym результатам pracy, w latach osiemdziesiątych rezydentura Departamentu I MSW w Rzymie była uważana za jedno z czołowych przedstawicielstw wywiadu za granicą. Zachowane dane statystyczne pozwalają na zorientowanie się, ile danych przesyłano do kraju i jakie to były dane. W latach 1977-1979 do Wydziału XVII (Informacyjnego) trafiło łącznie ok. 600 meldunków, z których 3 oceniono jako bardzo dobre, 216 jako dobre, a 298 jako dostateczne. Spośród nich 385 wykorzystano do przygotowania notatek informacyjnych dla władz państwowych, z tego aż 244 informacje dotyczyły Watykanu, 86 – spraw włoskich, 48 – tzw. dywersji ideologicznej, 22 – NATO, 22 – problematyki ekonomicznej, 18 – EWG, 14 – spraw chińskich, 11 – USA, 13 – Bliskiego Wschodu, a 7 – problematyki niemieckiej.²² Niska liczba meldunków uznanych za bardzo dobre nie powinna dziwić, ponieważ ocenę tę dawano bardzo rzadko, rezerwując ją dla wyjątkowo cennych informacji.

Zachowane oceny pracy rezydentury wskazują, że szczególnie pozytywnie postrzegano jej działalność w czasie, kiedy kierował nią mjr/ppłk Maciej Dubiel „Dis”. W opinii Wydziału Informacyjnego z 1986 r. zapisano:

„W okresie podlegającym ocenie rezydentura przekazała ogółem 978 materiałów i depesz, z których wykorzystano 449, tj. 45,9%. Odnotowaliśmy istotny wzrost efektywności pracy informacyjnej rezydentury przy równoczesnym – co jest szczególnie ważne – zdecydowanym wzroście jej poziomu merytorycznego.”²³

Co istotne, także zdaniem naczelnika Wydziału NATO i Watykanu praca rezydentury zasłużyła na ocenę bardzo dobrą. Pisał on:

„Przekazywane informacje umożliwiały podejmowanie wyprzedzających decyzji przez kierownictwo państwa. [...] Stopień zaangażowania oficerów rezydentury rzymskiej w realizację zadań stojących przed Wydziałem III należy określić jako b[ardzo] wysoki. [...] Oczekujemy natomiast większego zaangażowania ze strony rezydentury w zakresie problematyki natowskiej. Rezultaty pracy rezydentury na tym odcinku nie odpowiadają w pełni zapotrzebowaniom centrali.”²⁴

Kiedy w lipcu 1988 r. dokonano kolejnej oceny pracy rezydentury, ponownie wyróżniono ją jako jedną z najlepszych w całym departamencie. Naczelnik Wydziału Informacyjnego mjr Ryszard Uniwersał, który wydał jej ocenę „prawie bardzo dobrą (5-)”, napisał na jej temat:

„1. Rezydentura w Rzymie utrzymuje wysoki poziom pracy informacyjnej. Obecnie przoduje ona zarówno pod względem ilości, jak i jakości przesyłanych informacji. [...]

2. Jako bardzo dobrą oceniamy pracę rezydentury w kierunkowej problematyce watykańskiej. [...] Uzyskiwane materiały w istotny sposób pogłębiają nasze rozpoznanie wywiadowcze działalności politycznej Watykanu, a zwłaszcza sprawy nawiązania stosunków dyplomatycznych, sytuacji wewnętrznej w kurii rzymskiej, działalności papieża, stosunków Episkopat Polski-Stolica Apostolska, roli Kościoła w Polsce, stanowiska hierarchii kościelnej wobec bieżącej sytuacji społeczno-politycznej w kraju, polityki wschodniej Watykanu, inspiracyjnej roli episkopatu RFN w realizacji polityki neutralizacji i zjednoczenia Niemiec. Bardzo sprawnie i wyczerpująco rezydentura zabezpieczyła informacyjnie wizytę papieża w Polsce w 1987 r. i wizytę gen. [Wojciecha] Jaruzelskiego w Rzymie i Watykanie.”²⁵

Z kolei w opinii zastępcy naczelnika Wydziału III, ppłk. Wiesława Kasprzaka, z wyjątkiem trzech spraw, „w których odnotowano regres, we wszystkich pozostałych sprawach czynnych nastąpił postęp operacyjny i informacyjny lub utrzymano dotychczas[owy] poziom współpracy. Źródła były wykorzystywane zarówno informacyjnie, jak i operacyjnie. Praca zabezpieczała stały dopływ informacji w zakresie zgodnym z zapotrzebowaniem centrali. Większość informacji była wiarygodna i została potwierdzona. W pracy ze źródłami uwzględniono specyfikę środowiska kościelnego, skąd w większości się wywodzą. [...] Rezydentura realizowała zadania zlecane przez centralę na bieżąco, reagując szybko i w sposób merytoryczny. Nie stwierdzono dekonspiracji pracy oficerów rezydentury kierowanej przez «Disa».”²⁶

Niszczenie teczek

Od początku lat osiemdziesiątych bardzo aktywnie rozpracowywano wszelkie grupy i działaczy na Zachodzie wspierających działalność Solidarności. Zadania te realizowano w uzgodnieniu z Wydziałem XI centrali, który w tym czasie prowadził wiele rozpracowań obiektowych. Najważniejsze z nich w odniesieniu do Włoch były: sprawa o kryptonimie „Pajęczyna” dotycząca przetrzutu nielegalnej literatury i środków finansowych do PRL oraz sprawa „Pytony”, w ramach której zbierano informacje na temat środowisk prosolidarnościowych w zachodniej Europie.

Przemiany polityczne w kraju, do których doszło w drugiej połowie 1989 r., wpłynęły na zmianę części priorytetów działania i organizacji resortu spraw wewnętrznych. W wywiadzie zmiany te następowały stopniowo. Z początkiem września 1989 r. nowym dyrektorem Departamentu I MSW został stosunkowo młody oficer, płk Henryk Jasik, specjalizujący się w dziedzinie wywiadu naukowotechnicznego, i wkrótce zaczęto zmieniać kierunki działania całej jednostki. W instrukcji z połowy stycznia 1990 r. przesłanej do rezydentury w Rzymie stwierdzono:

„W związku z normalizacją stosunków państwo-Kościół, Polska-Watykan oraz zmianą kierunków i priorytetów zainteresowań wywiadowczych odstępujemy od klasycznego rozpracowania Watykanu jako obiektu operacyjnego. Aktywność międzynarodowa Watykanu nadal będzie znajdować się w orbicie naszych zainteresowań informacyjnych. Uzyskiwanie tych informacji ograniczone zostanie wyłącznie do stosowania metod bezagenturalnych. W tych ramach należy dążyć do pośredniego uzyskiwania z Watykanu informacji o planach i zamierzeniach innych państw wobec Polski oraz stanowiska i ocen samego Watykanu w podstawowych obecnie kwestiach międzynarodowych, jak stosunki Wschód - Zachód, problem niemiecki itp.”²⁷

W tej samej instrukcji poinformowano rezydenta o zaprzestaniu dalszego prowadzenia wszystkich głównych spraw związanych z problematyką watykańską.

Postępujące zmiany i trudny do przewidzenia rozwój wydarzeń wywołały spory niepokój w MSW. Wielu funkcjonariuszy zaczęło się obawiać, czy nie zostaną pociągnięci do odpowiedzialności za swoją dotychczasową działalność. Te nastroje, a przede wszystkim przyzwolenie kierownictwa, poskutkowały eskalacją masowego niszczenia dokumentacji resortu. Główne natężenie tego procederu miało miejsce między wrześniem 1989 a styczniem 1990 r.²⁸

Najważniejsze sprawy i dokumenty dotyczące działań wywiadu wobec Watykanu i Kościoła katolickiego zniszczono w pierwszych dniach stycznia 1990 r. Oficerowie Wydziału III po kolei wypisywali „Postanowienia o zniszczeniu akt sprawy czynnej Departamentu I”, w których wnioskowali o wybrakowanie danych akt. Wnioski

te były aprobowane przez naczelnika tej jednostki, płk. Macieja Dubiela, i zatwierdzone przez zastępcę dyrektora, płk. Bronisława Zycha. O zniszczenie rozpracowania obiektowego „Morbo” wraz z jego podteczkami „Boszmeni”, „Furtianie” i „Opozycja” wnioskowano 4 stycznia 1990 r. i prawdopodobnie zniszczono je mniej więcej tydzień później. W uzasadnieniu zlikwidowania sprawy „Morbo” napisano:

„W związku ze zmianą zainteresowania i kierunku działania zespołu prowadzenie teczeki obiektowej zgodnie z dawniej wypracowanymi formami staje się bezzasadne.”²⁹

Z kolei „wybrakowanie” wspomnianych podteczek skwitowano lakonicznym stwierdzeniem:

„Materiały znajdujące się w ramach opracowania straciły swoją aktualność. Informacje bezwartościowe.”³⁰

W tym samym czasie zniszczono też większość prowadzonych wówczas spraw Wydziału NATO i Watykanu, w tym akta wielu istotnych źródeł informacji. W instrukcji przesłanej na początku 1990 r. do placówki w Rzymie zasugerowano rezydentowi, aby przeprowadził rozmowy z częścią dotychczasowej agentury i kontaktów operacyjnych, „w ramach których należy wyrazić podziękowanie za dotychczasową pomoc i poinformować o zniszczeniu wszelkich materiałów świadczących o ich związkach z nami. W zależności od reakcji należy ewentualnie zaproponować podtrzymanie kontaktów na nowej płaszczyźnie (kontakt przykrycia)”, czyli w sposób oficjalny.³¹

Jak można sądzić, od tego momentu informacje na temat Watykanu i jego polityki przesyłano do kraju oficjalnym kanałem MSZ. Rezydentura Departamentu I MSW w Rzymie istniała do końca lipca 1990 r.

Tekst pochodzi z nr 1-2/2017 "Biuletynu IPN"

---

¹ Zob. W. Bułhak, *Zdrada za Spizową Bramą? Rekonstrukcja podstawowej sieci informacyjnej wywiadu MSW PRL w Watykanie w latach kształtowania się polityki wschodniej Stolicy Apostolskiej (1962-1978)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 1 (23), s. 85-117. -

² Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [dalej: AIPN], 003171/5, t. 1-3.

³ AIPN, 003171/5, t. 1, Notatka dot. zniszczenia dokumentów, 9 VI 1980 r., k. 1. Zob. także: *ibidem*, Protokół zniszczenia dokumentów, 2 I 1981 r., k. 2.

⁴ Zob. AIPN, 003171/2, t. 1-2.

⁵ Zob. teczki: AIPN, 003171/3, krypt. „Oracz”; AIPN, 003171/4, t. 1-2, krypt. „Kramik”; AIPN, 003171/6, krypt. „Suzan”; AIPN, 003171/7, t. 1-2, krypt. „Wilczyca”.

⁶ W. Bułhak, *Watykan i szpiedzy z awansu społecznego. Próba portretu zbiorowego kierownictwa wydziału „natowsko-watykańskiego” i rzymskiej rezydentury „Baszta” Departamentu I (wywiadu) MSW PRL w okresie poprzedzającym pontyfikat Jana Pawła II [w:] Służby wywiadowcze jako narzędzie realizacji polityki państwa w XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. L. Pawlikowicz, R. Zapart, Rzeszów 2014, s. 181-183, 186-188, 190-191, 200-203. Zob. także L. Szymowski, *Agenci SB kontra Jan Paweł II*, Warszawa 2012, s. 51-63.

⁷ Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009, s. 164.

⁸ *Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator*, t. I: *Europa 1918-2006*, red. K. Szczepanik, A. HermanŁukasik, B. Janicka, Warszawa 2007, s. 402-403; M. Skwara, Postanowienie o umorzeniu śledztwa Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Katowicach o sygn. S 12/06/Zk, [w:] *idem*, A. Grajewski, *Agca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II*, Katowice 2015, s. 204-205.

⁹ AIPN, 02778/159, mf., Postanowienie o zakończeniu i przekazaniu sprawy „Iskra” do archiwum, 7 XII 1982 r., k. 46 [pdf].

¹⁰ AIPN, 003171/5, t. 2, Notatka, 5 VI 1979 r., k. 61; L. Szymowski, *Agenci SB kontra Jan Paweł II...*, s. 65-68; M. Skwara, Postanowienie o umorzeniu śledztwa..., s. 203-205; E. Kotowski, *Wspomnienia i refleksje oficera wywiadu PRL w Watykanie*, Warszawa 2016; *idem*, *Wyznania rezydenta wywiadu PRL w Watykanie. Z płk. Edwardem Kotowskim rozmawiał Adalbert Toscani*, Warszawa 2016; AIPN, 1471/85, t. 1-5; E. Kotowski, *Wspomnienia (1971-1990)*, Dąbrowa Białostocka 2009.

¹¹ Zob. AIPN, 01283/87-96, mf.

¹² AIPN, 003171/5, t. 1, Plan pracy rezydentury krypt. „Baszta” na lata 1980-1982, 10 IV 1980 r., k. 53-54; AIPN, 01746/1, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy czynnej PRO krypt. „Filia”, 20 X 1983 r., k. 410; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy czynnej PRO krypt. „Kolumna”, 20 X 1983 r., k. 409; AIPN, 01746/3, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy czynnej PRO krypt. „Kadra”, 5 I 1989 r., k. 80.

¹³ AIPN, 003171/5, t. 1, Plan pracy rezydentury rzymskiej na lata 1979-1980, 5 VII 1979 r., k. 43-44.

¹⁴ AIPN, 0449/11, t. 29, Sprawozdanie Wydziału III dot. realizacji zadań w latach 1984-1985 określonych przez kierownictwo resortu i partyjnosiłubowe Departamentu I, 1 III 1986 r., k. 227.

¹⁵ AIPN, 01746/3, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy krypt. „Klanod”, 3 I 1990 r., k. 753.

¹⁶ *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy krypt. „Reduta”, 4 I 1990 r., k. 691.

¹⁷ *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy krypt. „Gerbor”, 3 I 1990 r., k. 755.

¹⁸ W. Bagieński, *Wydział XI Departamentu I MSW i kierunki działania wywiadu w walce z opozycją w latach 80.*, [w:] *idem*, S. Cenckiewicz, P. Woyciechowski, *Konfidenci*, Warszawa 2015, s. 521-524.

¹⁹ AIPN, 02176/17, t. 1, Notatka informacyjna dot. obiektów pozostających w zainteresowaniu Zespołu Syjonistycznego, 6 V 1982 r., k. 26-28.

²⁰ AIPN, 003171/5, t. 1, Plan pracy rezydentury rzymskiej na lata 1979-1980, 5 VII 1979 r., k. 44-52; *ibidem*, Plan pracy rezydentury krypt. „Baszta” na lata 1980-1982, 10 IV 1980 r., k. 55-62; *ibidem*, Plan pracy rezydentury krypt. „Baszta” na lata 1984-1985, 26 I 1984 r., k. 138-145; *ibidem*, Plan pracy rezydentury krypt. „Baszta” na lata 1986-1987, 26 III 1986 r., k. 236-240; *ibidem*, Plan pracy rezydentury krypt. „Baszta” na lata 1988-1990 [sierpień 1988 r.], k. 247-257.

²¹ *ibidem*, t. 2, Zestawienie źródeł agenturalnoinformacyjnych i spraw wstępnych rezydentury krypt. „Baszta”, 12 II 1979 r., k. 340-341; *ibidem*, Zestawienie osobowych źródeł informacji i spraw wstępnych rezydentury krypt. „Baszta”, 10 IV 1980 r., k. 63-66; *ibidem*, Zestawienie źródeł i spraw prowadzonych przez rezydenturę krypt. „Baszta”, 12 VII 1982 r., k. 107-111; *ibidem*, Wykaz źródeł znajdujących się na stanie rezydentury „Baszta”, 26 I 1984 r., k. 147-151.

²² *ibidem*, Ocena pracy rezydentury krypt. „Baszta” za okres wrzesień 1977-styczeń 1979 r., 12 II 1979 r., k. 331.

²³ *ibidem*, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału XVII Departamentu I MSW płk. Czesława Jackowskiego do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW płk. Stanisława Rączki dotyczące wyników pracy operacyjnej rezydentury w Rzymie za okres od 20 II 1984 r. do 15 I 1986 r., 19 II 1986 r., k. 228-229.

²⁴ *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału III Departamentu I MSW płk. Eugeniusza Spiry do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW płk. Stanisława Rączki dotyczące oceny pracy rezydentury rzymskiej na rzecz Wydziału III w okresie od lutego 1984 r. do stycznia 1986 r., 10 III 1986 r., k. 230-234.

²⁵ *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału XVII Departamentu I MSW mjr. Ryszarda Uniwersała do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW płk. Wiesława Mickiewicza dotyczące oceny pracy informacyjnej rezydentury w Rzymie w okresie od 1 II 1984 r. do 1 VII 1988 r., 18 VII 1988 r., k. 490-492.

²⁶ *ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III Departamentu I MSW ppłk. Wiesława Kasprzaka do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW płk. Wiesława Mickiewicza dotyczące oceny pracy operacyjnej i informacyjnej rezydentury rzymskiej, 4 VII 1988 r., k. 501-502.

²⁷ AIPN, 003171/2, Instrukcja nr R/1 z dnia 15 I 1990 r. dla „Irta”, 15 I 1990 r., k. 106.

²⁸ M. Grocki [właśc. T. Tywonek], *Konfidenci są wśród nas*, [w:] W. Bagieński, S. Cenckiewicz, P. Woyciechowski, *Konfidenci...*, s. 225-229.

²⁹ AIPN, 01746/4, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy czynnej RO krypt. „Morbo”, 4 I 1990 r., k. 43.

³⁰ AIPN, 01746/3, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy czynnej PRO krypt. „Boszmeni”, 4 I 1990 r., k. 619; AIPN, 01746/4, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy czynnej PRO krypt. „Furtianie”, 4 I 1990 r., k. 41; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy czynnej PRO krypt. „Opozycja”, 4 I 1990 r., k. 45.

³¹ AIPN, 003171/2, Instrukcja nr R/1 z dnia 15 I 1990 r. dla „Irta”, 15 I 1990 r., k. 106.

COFNIJ SIĘ